

ПОЛІТИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ І ВІРОСПОВІДАННЯ ТА ЇХ ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

О. КАЛІНІЧЕНКО
старший викладач
кафедри конституційного
та міжнародного права
(Київський національний університет
внутрішніх справ)

Держава, закріплюючи в законодавстві досягнутий рівень особистої свободи людини за допомогою конституційного розпорядження, мусить брати на себе відповідальність за забезпечення рівних умов реалізації конституційних прав і свобод усім особам, що проживають на її території, незалежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження тощо. З цього приводу в ч. 2 ст. 3 Конституції України робиться наголос на тому, що «держава відповідає перед людиною за свою діяльність» [1].

Характерною рисою особистісного права на свободу світогляду і віросповідання є те, що людина, як суб'єкт правовідносин, не може відмовитися від реалізації цього права. Кожному притаманні певні світоглядні переконання, у тому числі релігійного характеру — від глибокої віри у надприродні сили до переконаного їх заперечення.

© О. Калініченко, 2009

Реалізація людиною права, що розглядається, не залежить від такої умови, як володіння особою дієздатності [2, 57]. Таким чином, наша держава покликана забезпечувати особисте право на свободу світогляду й віросповідання і малолітнім дітям, і душевнохворим, і особам з обмеженою дієздатністю.

Державні гарантії права людини, у тому числі на свободу світогляду і віросповідання, є взаємообумовленими, взаємоузгодженими, а відтак і взаємопов'язаними між собою. Одним зі способів забезпечення права людини, у тому числі й того, що є предметом нашого дослідження, є політичні гарантії. Слід зазначити, що в загальнотеоретичному аспекті під ними, за визначенням О. Скакун, слід розуміти наявність розвиненої системи народовладдя, реальної можливості особи брати участь в управлінні державою безпосередньо або через представницькі органи; політичне різнома-

ніття; можливість користуватися своїми правами і свободами, захищати свої інтереси; поділ влади; наявність незалежної конструктивної опозиції, політичного плюралізму та ін. [3, 204]. Такої самої думки дотримується О. Петришин, який зазначає, що «політичною гарантією прав і свобод людини і громадянина виступає демократія в широкому її значенні — політичний плюралізм і багатопартійність, орієнтація різних соціальних сил на цінності політичного дискурсу і злагоди, сформована на демократичних засадах виборча система, яка надавала б громадянам змогу реально впливати на вироблення державної політики, брати активну участь в управлінні державними справами» [4, 145–146].

У конституційному праві, говорячи про політичні гарантії, за визначенням В. Кравченка, розуміється «відповідним чином орієнтована політика держави, її спрямованість на формування умов із забезпечення належного рівня життя людини; стабільність політичних структур; належний рівень політичної культури в суспільстві» [5, 101]. Дещо інакше трактують політичні гарантії А. Колодій, А. Олійник, хоча в цілому їх визначення збігається з думкою попереднього автора. Вони вважають, що політичні гарантії — це «закріплені конституційними нормами та принципами політичні умови та засоби, що забезпечують здійснення основних прав і свобод людини і громадянина» [6, 224].

Водночас, розкриваючи зміст політичних гарантій прав людини, П. Рабінович, М. Хавронюк зазначають, що це є «суверенітет держави, суворе дотримання її демократичних засад, фактична незмінність її конституційного ладу, закріпленого в Основному Законі України, суворе забезпе-

чення законності й неможливості зловживань з боку політичної влади, відкритість політичної системи і наявність можливостей для вільної діяльності політичних партій та громадських організацій, наявність усіх інших ознак правової держави в їх сукупності» [7, 247]. Слід зазначити, що політичні гарантії (відповідно до Конституції України) є єдиними гарантіями, які стосуються виключно громадян України.

Отже, на нашу думку, під політичними гарантіями права людини на свободу світогляду і віросповідання слід розуміти закріплену Конституцією і законами України систему норм і принципів, які започатковують політику держави у сфері формування умов і засобів забезпечення реалізації людиною цього суб'єктивного права та похідних від нього свобод і закладають підґрунтя щодо встановлення рівності всіх, незалежно від особистісного ставлення до релігії, щодо участі в управлінні державними і суспільними справами та вирішення нагальних питань виключно на засадах дискурсу та злагоди.

Політичні гарантії реалізації прав людини в нашій державі достатньо широко відображені у статтях Конституції України. Стосовно ж суб'єктивного права особи, яке ми розглядаємо, насамперед звертають на себе увагу положення, закріплені в статтях 5, 7, 15 Основного Закону нашої держави. Стаття 5 Конституції України, серед іншого, закріплює, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [1]. Стаття 7 Основного Закону встановлює, що «в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування» [1]. У свою чергу,

ст. 15 Конституції України проголошує, що «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної... багатоманітності» [1]. Отже, зазначається, що серед іншого і право людини на свободу світогляду, і віросповідання реалізується, охороняється і захищається у країні відповідно до цих властивостей конституційного ладу нашої держави.

З урахуванням предмета нашого дослідження можна зазначити, що проголошений згаданими статтями Основного Закону народний суверенітет означає володіння громадянами країни, незалежно від їх особистісних світоглядних поглядів і віросповідальних переконань, дієвими засобами владарювання у країні для реального здійснення політичної влади в управлінні державними і суспільними справами.

Звертаючись до положень, закріплених у ст. 4 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р., слід зауважити, що «громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях... політичного... життя незалежно від їх ставлення до релігії», а «будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображання почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом» [8]. Відповідність цих положень реальному стану забезпечення суб'єктивного права людини на свободу світогляду і віросповідання можна побачити, провівши аналіз законодавства України, що регулює суспільні відносини у сфері народовладдя. Формами прямої демократії у нашій країні є способи прямого здійснення влади

народом, до яких, відповідно до ст. 69 Конституції України, належать «вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії» [1]. Крім того, відповідно до чинного законодавства України, громадяни України, з метою здійснення і захисту своїх прав і свобод, мають право на об'єднання в політичні партії, громадські організації та професійні спілки й користуються прерогативою самостійно вирішувати питання місцевого значення.

Аналіз вітчизняного законодавства щодо політичних гарантій забезпечення реалізації права людини на свободу світогляду і віросповідання хотілося б розпочати із законів нашої держави, якими визначається порядок організації та проведення виборів до вищих органів державної влади і місцевого самоврядування. Так, у ст. 2 законів України «Про внесення змін до Закону України “Про вибори Президента України”» від 18 березня 2004 р., «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 р. та «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 4 квітня 2004 р., розкриваючи зміст загального виборчого права, визначається, що «будь-які прями або непрямі привілеї або обмеження виборчих прав громадян України за ознаками... релігійних... переконань... забороняється» [9, 10, 11]. Разом із тим, характеризуючи сутність рівного виборчого права, в Законі України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» відсутнє положення, що викладене в ст. 3 двох інших зазначених нормативно-правових актів країни — рівність прав і можливостей участі у виборчому процесі забезпечується заборонаю привілеїв

чи обмежень кандидатів на відповідні посади за ознаками релігійних переконань [9, 10, 11]. Формування владних структур починається з первинних організацій, які діють на місцевому рівні. Органи місцевого самоврядування, як ніякі інші, мають бути незаангажованими в питаннях, пов'язаних із забезпеченням реалізації людиною будь-якого суб'єктивного права особи, у тому числі на свободу світогляду і віросповідання. Саме тому, на нашу думку, відсутність цього положення у згаданому нормативному акті є неприпустимим.

Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про вибори Президента України”» у статтях 51 і 52 містить положення, які, встановлюючи порядок реєстрації, зазначають, що Центральна виборча комісія у разі виявлення у передвиборчій програмі кандидата ознак положень, спрямованих на розпалювання релігійної ворожнечі, зобов'язана звернутися до Верховного Суду України й, у разі встановлення ним їх наявності, повинна відмовити такому кандидату в реєстрації [9]. В інших двох законах, що ми розглядаємо, відповідні положення відсутні. І це, на нашу думку, видається дивним. Адже серед необхідних документів, що подаються для реєстрації усіма кандидатами, про яких йдеться в цих законах, скрізь зазначається передвиборча програма, зміст якої, серед іншого, має закладати підґрунтя щодо встановлення рівності усіх, незалежно від особистісного ставлення до релігії.

Розкриваючи зміст обмежень щодо ведення передвиборчої агітації, ст. 64 Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про вибори Президента України”», ст. 71 Закону України «Про вибори народних депутатів України» та ст. 56 Закону Украї-

ни «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» встановлюють, що поширення у будь-якій формі матеріалів, які містять заклики до розпалювання релігійної ворожнечі забороняється (не допускається) [9, 10, 11]. І тільки Закон України «Про вибори народних депутатів України» йде в цьому плані далі. Згадана вище стаття цього нормативного акта визначає, що «Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення своїм рішенням припиняє трансляцію на території України... операторами телекомунікацій... в діяльності яких містяться заклики до... розпалювання релігійної ворожнечі...» [10]. На нашу думку, і решта законів має містити відповідну норму, що зобов'яже насамперед відповідних кандидатів до розсудливості, поміркованості й коректності у своїх висловлюваннях, зокрема, щодо питань, пов'язаних із предметом нашого дослідження.

Крім того, такі недоліки притаманні й законам нашої держави, які визначають безпосередню участь громадян України в управлінні державними справами та надають їм прерогативи самостійного вирішення питань місцевого значення. Так, ст. 7 Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р., визначаючи принципи участі громадян у референдумах, формулює принцип загальності з урахуванням ставлення осіб до релігії, разом із тим обмежується лише встановленням того, що вони «беруть участь у референдумі на рівних засадах» [12], припускаючи тим самим довільне трактування принципу рівності. Незважаючи на наявність положень, закріплених у статтях 5, 6, якими встановлюється перелік питань, що не можуть бути ви-

несеними на всеукраїнський і місцеві референдуми та визначаючи ст. 17 порядок реєстрації ініціативних груп [12], зазначений Закон не дає чітких формулювань, а обмежується загальними фразами, оминаючи у тому числі й те право людини, що становить предмет нашого дослідження. Крім того, цей Закон взагалі не містить положень про встановлення певних обмежень щодо ведення агітації з приводу предмета референдуму, які б мали забезпечувати реалізацію, охорону і захист права людини на свободу світогляду і віросповідання.

У свою чергу ст. 3 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р., встановлюючи право громадян на участь у місцевому самоврядуванні, формулює, з урахуванням ставлення особи до релігії, лише принцип загальності [13]. А принцип рівності громадян у законі взагалі не згадується!

Розгляд вітчизняного законодавства щодо політичних гарантій забезпечення реалізації суб'єктивного права особи на свободу світогляду і віросповідання хотілося б завершити рядом законів України, відповідно до яких громадяни країни мають право на об'єднання в політичні партії, громадські організації та професійні спілки. Так, закони України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р., «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 р. та «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 р. не містять принципів, що визначають загальність і рівність громадян на участь у відповідних спільнотах [14, 15, 16]. А отже, не встановлюють виразних заборук щодо запобігання дискримінації громадян за певними ознаками, у тому числі щодо їх ставлення до релігії.

Водночас п. 4 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про об'єднання громадян» та п. 6 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про політичні партії в Україні» встановлюють обмеження щодо утворення й діяльності відповідних об'єднань, коли їх метою, або якщо їх програмні цілі або дії спрямовані, серед іншого, на розпалювання релігійної ворожнечі [14, 16]. І хоча відповідно до ст. 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» професійна спілка є добровільною неприбутковою громадською організацією, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання) [15], жодних обмежень щодо її утворення і діяльності не встановлюється. А отже, можна припустити і можливість певних зловживань, викривлень і деструкцій серед іншого і на релігійному ґрунті.

У свою чергу ч. 3 ст. 18 Закону України «Про об'єднання громадян» та ч. 3 ст. 17 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» визначають, що символіка політичних партій і професійних спілок, серед іншого, не повинна відтворювати релігійні символи [14, 15]. Викликає подив, по-перше, — на підставі чого за громадськими організаціями таке право збережено, адже ч. 3 ст. 1 Закону України «Про об'єднання громадян» чітко встановлює, що «дія цього Закону не поширюється на релігійні... об'єднання громадян» [14]. По-друге, чому відповідне положення відсутнє, зокрема, у ст. 9 Закону України «Про політичні партії в Україні» [16], що було б доречним і логічним.

Таким чином, можна констатувати, що закріплені у статтях 5, 7, 15 Конституції України засади народного суверенітету, місцевого самоврядуван-

ня і багатоманітності суспільного життя в державі в цілому знаходять належне відображення у чинних організаційних і звичайних законах України. А отже, в державі створюються реальні передумови щодо можливості громадянам країни здійснювати політичну владу в управлінні державними і суспільними справами, незалежно від їх світоглядних поглядів і віросповідальних переконань. Але водночас має місце неоднакове виписування відповідних норм чинного внутрішньодержавного законодавства, що припускає їх неоднозначне тлумачення і використання. А неоднакове використання цих норм, які покликані слугувати політичними гарантіями забезпечення реалізації, охорони й захисту права громадянина на свободу світогляду і віросповідання, у свою чергу, може призводити до викривлень, зловживань і порушень, у тому числі того суб'єктивного права особи, що розглядається.

Отже, на наше глибоке переконання, відповідні правові норми мають нести однакове змістове навантаження і бути тотожними за своїм юридичним змістом. Тому вважаємо, що з метою приведення у відповідність до вимог загальних засад конституційного ладу в Україні, ст. 35 Конституції України і положень ст. 4 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та вдосконалення політичних гарантій забезпечення права громадянина на світоглядні переконання і віросповідальні погляди, необхідно внести зміни до чинного законодавства.

Це стосується законів України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори Президента України» та «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних,

міських голів» щодо надання права Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення припинити трансляцію операторів телекомунікацій, у матеріалах яких містяться, серед іншого, заклики до розпалювання релігійної ворожнечі.

Закони України «Про вибори народних депутатів України» та «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» мають бути доповнені нормою, яка б встановлювала обов'язок Центральної виборчої комісії, у разі виявлення у передвиборчій програмі суб'єкта виборчого процесу ознак положень, спрямованих, зокрема, на розпалювання релігійної ворожнечі, порушувати процедуру щодо відмови у реєстрації.

У Законі України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» принцип рівного виборчого права варто викласти у такій самій редакції, як і в решті законів, що стосуються виборів в Україні.

Нова редакція Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» потребує закріплення принципу загальності та рівності участі громадян у референдумах за аналогією з тим, як вони виписані у законах про вибори в Україні. Те саме стосується і Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо участі громадян у місцевому самоврядуванні. Крім того, Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» має містити перелік питань, що не можуть бути винесеними на всеукраїнський і місцеві референдуми, серед іншого щодо неприпустимості обговорення на референдумі питань, які б порушували право людини на

свободу світогляду і віросповідання. У цьому ж сенсі цей Закон має містити норми, якими встановлювалися б певні обмеження щодо створення ініціативних груп і порядку їх діяльності з приводу роз'яснення предмета референдуму.

У свою чергу, закони України «Про об'єднання громадян», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про політичні партії в Україні», на нашу думку, мають містити принципи загальності й рівності

громадян на створення та участь у добровільних громадських формуваннях. Ці домінанти мають включати положення щодо заборони прямих або непрямих привілеїв чи обмежень стосовно громадян за ознаками їх ставлення до релігії та забезпечення цього табу державним примусом. Крім того, ці закони повинні містити норми, які б визначали порядок, підстави, певні заборони і перестороги щодо використання релігійної символіки та атрибутики.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Конституція України (із змінами і доповненнями). — К., 2006. — 64 с.
2. Толкачев К. В., Хабибулин А. Г. Органы внутренних дел в механизме обеспечения личных конституционных прав и свобод граждан : моногр. — Уфа, 1991. — 168 с.
3. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учеб. — Х., 2000. — 704 с.
4. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова, О. В. Петришин, С. М. Олейников та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Х., 2002. — 432 с.
5. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. — К., 2000. — 320 с.
6. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні : навч. посіб. — К., 2003. — 336 с.
7. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навч. посіб. — К., 2004. — 464 с.
8. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 25. — Ст. 283.
9. Про внесення змін до Закону України «Про вибори Президента України» : Закон України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 20—21. — Ст. 291.
10. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 25 березня 2004 р. : офіц. вид. — К., 2006. — 200 с.
11. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 6 квітня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 30—31. — Ст. 382.
12. Про всеукраїнський та місцеві референдуми : Закон України від 3 липня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 33. — Ст. 443.
13. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
14. Про об'єднання громадян : Закон України від 16 червня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 34. — Ст. 504.
15. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15 вересня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 45. — Ст. 397.
16. Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 23. — Ст. 118.